

Andrija Jurić

Paje Vojinova 45, RS–23270 Melenci
nusolog@gmail.com

Husserlov pojam čistog Ja

Prijelaz s neegološke na egološku fenomenologiju

Sažetak

Autor u članku analizira drugu fazu razvoja Husserlove fenomenološke egologije i prijelaz s neegološke na egološku fenomenologiju. Prihvaćajući neizbježnost čistog Ja kao fenomenološkog reziduuma transcendentalne epoché, nekonstituirane transcendencije u imanenciji i nositelja evidencije stava »Ja jesam«, ono se analizira u svojim glavnim aspektima – kao što su, među ostalim, Ja-pol i Ja-supstrat habitualnosti – te svojstvima koje posjeduje i ulogama koje igra u struji doživljaja čiste svijesti. Tako formulirano, čisto Ja bit će inkorporirano u kasne koncepte transcendentalnog ega i transcendentalne intersubjektivnosti. Bit će istaknuti i nedostaci takve egološke koncepcije svijesti, na koje adekvatno rješenje neće ponuditi ni neegološke teorije Husserlovih sljedbenika, što debatu o egološkom karakteru svijesti čini prisutnom i u suvremenoj filozofiji.

Ključne riječi

čisto Ja, Ja-pol, Ja-supstrat, subjekt, fenomenologija, egologija

1. Uvod

Rana fenomenološka egologija govori o fenomenološkom Ja, jedinstvu struje svijesti i njemu suprotstavljenom psihičkom Ja, struji konkretnih svjesnih doživljaja i empirijskom ili fenomenalnom Ja, kompozitu duha i tijela kao ovom čovjeku.¹ S druge strane, kasna transcendentalna egologija operira s transcendentalnim egom, kao aspektom transcendentalne subjektivnosti, konkretnim egom (tj. monadom) i *eidosa* egom kao apsolutnom suštinskom nužnošću transcendentalnog ega,² dok se potonja egologija fokusira prvenstveno na transcendentalnu intersubjektivnost.³

Moment razvoja egologije Edmunda Husserla koji se nekad previda, a koji je krucijalan za prijelaz s neegološkog gledišta na egološku poziciju, pojam je čistog Ja, formuliran prvenstveno u *Idejama I i II*. Prikaz i analiza upravo ove, izuzetno važne, druge faze u razvoju shvaćanja Ja, zadatak je ovog rada. U prvom dijelu prikazat će se argumenti za egološko gledište, adekvatna evidencija i čisto Ja kao fenomenološki reziduum – transcendencija u imanenciji. Drugi dio rada fokusirat će se na osobine, svojstva i aspekte čistog Ja, poput

1

Vidi: Edmund Husserl, »Istraživanja o fenomenologiji i teoriji spoznaje«, u: Edmund Husserl, *Logička istraživanja*, sv. II, prev. Željko Pavić, Naklada Breza, Zagreb 2005.

2

Vidi: Edmund Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, prev. Franjo Zenko, Centar za kulturnu

djelatnost Saveza socijalističke omladine, Zagreb 1975.

3

Vidi: Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija. Uvod u fenomenološku filozofiju*, prev. Ante Pažanin, Globus, Zagreb 1990.

Ja-pola, Ja-supstrata habitualnosti, izvora Ja-zraka, konstitucije osobnog Ja te numeričkog identiteta i formalne individuacije.

Pokazat će se da je Husserlov pojam čistog Ja veoma blizak Kantovu, kao i to da igra presudnu ulogu u pojmu svijesti kakav će se nastaviti u egologiji *Kartezijanskih meditacija*. Pored značaja za sâm razvoj Husserlova mišljenja, argumenti u korist čistog Ja sadrže implikacije za širu debatu između neegoloških i egoloških teorija svijesti, kao i za samu filozofiju svijesti.

2. Čisto Ja kao fenomenološki reziduum: transcendencija u imanenciji

Husserl u *Logičkim istraživanjima* negira bilo kakvo čisto Ja kao dodatno načelo jedinstva svijesti – uloga takvog principa bila bi redundantna, jer se jedinstvo svijesti uspostavlja međusobnim idealnim zakonima sadržaja i formama sjedinjavanja. U drugoj verziji, objavljenoj 1913. godine, u isto vrijeme kada i *Ideje I*, Husserl tvrdi da ga je u međuvremenu naučio pronaći,⁴ uz napomenu da je zbiljska (tj. adekvatna) evidencija stava »Ja jesam« nemoguća bez čistog Ja, odnosno ako redukcija »na ono čisto-fenomenologijski dano ne zadržava kao reziduum nikakvo čisto Ja«,⁵ kao nositelja te evidencije.⁶ Eliminacijom čistog Ja iz čiste svijesti eliminira se samoizvjesnost. Nakon fenomenološke redukcije na struju transcendentalno čiste svijesti, prirodni svijet, čovjek kao biće i osoba u intersubjektivnosti i kulturi, bivaju stavljani u zgrade, ali – čisto Ja ostaje. Upravo zato što »ostaje«, preživljava redukciju, Ja je reziduum. Reziduum je svijest koja izvršava *epoché*, ali i za koju vrijedi stav »Ja jesam«; dakle, jedna egološka svijest. U kontekstu empirijskog Ja, stav bi vrijedio »apodiktički«, kao i stav »nešto je«, odnosno ne bi vrijedio jer je empirijsko Ja konstituirano transcendencijom poput tjelesne stvari, koja ne sadrži svoje jedinstvo u sebi.⁷ Naime, Husserl u *Logičkim istraživanjima* čini distinkciju između jedinstva fenomenološki reduciranog Ja, koje ono nosi u samome sebi, i jedinstva empirijskog Ja, koje je konstituirano poput jedinstva bilo koje druge tjelesne stvari.⁸ Ipak, kakvo je to čisto Ja bit će izloženo tek u *Idejama*.

Nakon fenomenološke redukcije, ono što ostaje označavamo kao »'čiste doživljaje', kao 'čistu svijest' s njezinim čistim 'svjesnim korelatima' i s druge strane s njezinim 'čistim Ja'«. ⁹ Ja, evidencije »Ja jesam«, koje biva zadržano u čisto-fenomenološki danom, nije samo puki ostatak, višak. Ja uporno istrajava – isključivanjem empirijskog Ja ostajem pri znanju da je to moje empirijsko Ja koje sam ja isključio; redukcija nije samo izvršena (tzv. asubjektivno), već je izvršena od mene. Što god činili, uvijek nailazimo na Ja, iznova i iznova i to ne kao praznu riječ, već kao neposredno »izloživi centar« svijesti.¹⁰ Ova istrajnost nije istrajnost »tupo trajnoga doživljaja« među drugim doživljajima ili dio doživljaja »fiksne ideje« koja bi bila uporno prisutna u našim doživljajima i koje se ne možemo riješiti.

»Čini se da je Ja stalno, zapravo nužno prisutno [...] njegov je 'pogled' kroz svako aktualno cogito usmjeren na ono predmetno. Taj trak pogleda mijenja se sa svakim cogito, iznova nastaje i nestaje s novim cogito. Ali Ja je ono što je identično. [...] čisto Ja [je] principijelno nužno i kao apsolutno identično unatoč svakoj zbiljskoj i mogućoj mijeni doživljajâ ono ne može ni u kojem smislu važiti kao reelni dio ili moment samih doživljaja.«¹¹

Ovaj je citat lapidaran prikaz egologije *Ideja*. Čisto Ja, kao fenomenološka danost, »su-dano« je s čistom sviješću,¹² oni su »nužni korelati«. ¹³ Čisto Ja nije predmet pretpostavke, rekonstrukcije ili inferencije. Ne zaključujem da mora postojati neko Ja – kao središte ili centar relacija u svijesti – samo zato

što su misli subjektivne i »upućuju« na jedinstvenog subjekta kao njihova denominatora. Ja se ne objelodanjuje poput predmeta, već u strukturi ili formi svijesti *ego-cogito-cogitatum*, za što je dovoljan samo jedan jednostavan *cogito*.¹⁴ Naime, u refleksiji svaki *cogitatio* poprima formu *cogito*, a svaki *cogito* je *ego cogito*.¹⁵ Dok za Jean-Paula Sartrea refleksija proizvodi Ja, za Husserla ga ona objelodanjuje, čini eksplicitnim, a Ja mora uvijek već biti tu:¹⁶

»... nikakvo isključivanje ne može ukinuti formu cogito niti izbrisati 'čisti' subjekt akta: 'usmjerenost na', [...] nužno u svojoj biti krije to da je ono neko 'od Ja prema' ili u obrnutom smjeru pogleda 'prema Ja' – i to je Ja čisto Ja, njemu ništa ne može nikakva redukcija.«¹⁷

Fenomenološka redukcija samo otkriva čistu Ja-strukturu svijesti; čisto Ja koje nije doživljaj niti dio doživljaja koji bi nastajao i nestajao s njima (konstituirani sadržaj fenomenološkog Ja), već aspekt strukture svijesti i uvjet iste. Svaki *cogito* nastaje i nestaje u tijeku proživljenih iskustava, no čisti subjekt samo istupa naprijed, iskoračuje i opet se vraća natrag. Ukoliko bi Ja nastajalo i nestajalo zajedno s *cogito*, utoliko bismo morali moći zahvatiti sâm nastanak ili nestanak Ja; no, tada bi Ja tog zahvaćanja već bilo prisutno. Takoreći, u re-

4
Usp. E. Husserl, *Logička istraživanja*, str. 360.

5
Ibid., str. 355.

6
Usp. Edmund Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy. Second Book: Studies in the Phenomenology of Constitution*, prev. Richard Rojcewicz – André Schuwer, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2000., str. 278.

7
Usp. E. Husserl, *Logička istraživanja*, str. 350 i dalje; 362.

8
Ibid., str. 351–352.

9
Edmund Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, prev. Željko Pavić, Naklada Breza, Zagreb 2007., str. 70.

10
Usp. Edmund Husserl, *Phenomenological Psychology. Lectures, Summer Semester, 1925*, prev. John Scanlon, Martinus Nijhoff, Hag 1977., str. 158–160.

11
E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 128–129.

12
Usp. Edmund Husserl, *The Basic Problems of Phenomenology. From the Lectures, Winter Semester, 1910–1911*, prev. Ingo Farin – James G. Hart, Springer, Dordrecht 2006., str. 48.

13
E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 193.

14
Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 111. Za Husserlovo shvaćanje pojmova *cogito*, *cogitatio* i *cogitatum* vidi: E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 14.

15
»Gubi li ona tu formu kad izvršimo transcendentnu redukciju?« – E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 128. Adekvatna ilustracija bila bi analogija sa slikom u perspektivi s jednim nedogledom. Naslikani predmeti su iskrivljeni i ne zaključujemo, povlačeći imaginarne linije, da postoji neka zajednička točka na kojoj se sijeku, već obrnuto – zato što postoji točka nedogleda i linije koje iskrivljuju predmete, oni su dani (naslikani) u perspektivi. Drugim riječima, ne zaključujemo niti rekonstruiramo od danosti k formi, već *a priori* forma određuje danost predmeta. Također, forma slike s jednim nedogledom ostaje identična, neovisno od naslikanog predmeta.

16
Vidi: Kurian Kachappilly, »Husserl's Conception of a Pure Ego Different from the Empirical Ego«, *Journal of Philosophy and Education* 9 (1988) 2, str. 176–191.

17
E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 187.

fleksiji možemo pratiti kada su neka misao ili doživljaj nastali, nadovezali se jedno na drugo ili okončali – samo zato što Ja kontinuirano istrajava u svakom od njih. U slučaju sebe samog, Ja bi promatralo vlastiti nastanak i nestanak ili bi moralo moći naći vrijeme u kojem je i u kojem nije, što je paradoks.¹⁸ Mogu reći da maloprije nisam imao doživljaj koji sada imam, ali ne i da nisam bio jer ne mogu svjedočiti vlastitom nepostojanju. Dakle, »transcendentalno ili čisto Ja, nije i samo realni dio psihičkih doživljaja, već je invarijabilna struktura«. ¹⁹ Akti svijesti (opažanje, mišljenje, sjećanje i sl.) mnogostruki su i fluidni, ali Ja je upravo iz tog razloga invarijabilno jer ostaje apsolutno samo-identično u svakoj promjeni. Primjerice, u jednom trenutku opažam predmet, potom se prisjećam nekog sličnog predmeta koji sam opažao u prošlosti i počnem promišljati o nečem drugom. U ovoj smjeni akata, doživljaja, *cogito* i *cogitatum*, Ja ostaje isto i nepromjenjivo – nije nastalo u prisjećanju kao sjećajuće i sjećano Ja, nestalo kada se pažnja usmjerila na predmet, niti se pak opažajuće Ja u jednom trenutku i sjećajuće Ja u drugom trenutku razlikuju. Ja je nepromjenjivo, ono je »statično« u struji svijesti.

Ja je neprestano prisutno, što znači da, smatra Husserl, ne možemo imati negološke mentalne epizode, »bez Ja«. ²⁰ Ne mogu se sjećati da sam nešto učinio, a da to nisam ja učinio ili da je u »ovoj« svijesti ranije postojala bol, ali koju nisam ja osjećao, kao kada u prostoriji zatičem predmet koji nisam ja ovdje ostavio. Drugim riječima, svijest je uvijek u ireducibilnoj perspektivi Prvog lica. I to nije kontingencija svijesti, da se kojim slučajem referira na subjekt, već je Ja »principijelno nužno«.

»Preostaje li nam čisto Ja (koje je onda za svaku struju doživljajâ principijelno | različito) kao reziduum fenomenologijskoga isključenja svijeta i njemu pripadne empirijske subjektivnosti, tada se s njim nudi jedna svojevrsna – nekonstituirana – transcendencija, transcendencija u imanenciji.«²¹

Husserl upotrebljava gotovo paradoksalan govor – Ja je transcendencija u imanenciji i nije konstituirano, iako je sve što se nalazi u svijesti konstituirano na neki način. Transcendencija se u ovom smislu ne odnosi na prirodni svijet stvari. Čisto Ja nije konstituirana transcendencija, poput tjelesne stvari, kao što je to bilo empirijsko (tj. fenomenalno) Ja; ono je transcendencija posebne vrste. Ja je nužno i pripadno svakom mentalnom procesu, ono živi u svakom *cogito*, ono je u sferi imanencije, ali nije niti doživljaj niti dio njega, te nije imanencija u pravom smislu. S druge strane, ono nije ograničeno samo na aktualni *cogito*, već »njemu pripadaju i svi pozadinski doživljaji« i jedna struja svijesti (koja je moja).²² Ja nije konstituirano kao imanentni objekt, ali nije ni eliminirano redukcijom koja transcendencije stavlja u zagrade, pa nije ni transcendencija u pravom smislu te riječi.²³

Totalitet mentalnih procesa koji čine struju svijesti čini imanenciju. Ja je na izvjestan način »izvan imanentnog tijeka«, ²⁴ jer nakon redukcije, analizirajući transcendentalni reziduum, u tijeku raznovrsnih doživljaja

»... nigdje nećemo naići na čisto Ja kao na neki doživljaj među drugim doživljajima, pa ni kao osebusni dio doživljaja, nastajući i opet nestajući s doživljajem čiji bi ono bilo dio.«²⁵

Isto kao što se identični objekt ne može naći kao realni moment doživljaja, tako se ni »Ja ne nalazi u stvarnom tijeku doživljaja«. ²⁶ Zato što je izvan imanentnog tijeka svijesti, Ja koje sada opaža i sjeća se, apsolutno je identično s Ja koje se nalazi u sjećanju. Drugim riječima, Ja »transcendira« tijekom svijesti. Dakle, čisto Ja transcendentno je svakom individualnom intencionalnom aktu, ali i samoj struji svijesti. No, ono je istovremeno i

»... principijelno nužno i kao apsolutno identično unatoč svakoj zbiljskoj i mogućoj mijeni doživljajâ.«²⁷

Bez ove nužnosti Ja, tj. da je »nađena« transcendencija na subjekt-strani (tj. u imanenciji), stav »Ja jesam« bio bi proizvoljan i predmet sumnje.²⁸

»Čisto Ja, dakle, nije niti doživljaj, misao«, mentalna epizoda, »osjećaj« i sl., »niti svojstvo ili osobina doživljaja« kojeg bismo mogli biti svjesni.²⁹ Doživljaji su nam transparentni, dok je Ja neprozirno (engl. *opaque*). »Da je doživljaj«, da nije transcendentno individualnom intencionalnom aktu, ono bi nam također bilo transparentno, a s obzirom na to da se doživljaji izmjenjuju, »imali bismo onoliko čistih Ja koji nastaju i nestaju, koliko imamo i doživljaja«.³⁰ Time bi se zastupalo hjumovsko gledište. Iz tog razloga što nije dio ničeg konkretnog, psihičkog i aktualnog doživljaja, već aspekt strukture čiste svijesti, njezine forme – čisto Ja je

»... *transcendentno* svakom individualnom doživljaju, ali *imanentno* ujedinjenoj svijesti.«³¹

18

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 110.

19

Usp. Cornelis van Peursen, »Some Remarks on the Ego in the Phenomenology of Husserl«, u: Anna-Teresa Tymieniecka (ur.), *For Roman Ingarden. Nine Essays in Phenomenology*, Martinus Nijhoff, Hag 1959., str. 29–41, doi: https://doi.org/10.1007/978-94-011-9086-2_3.

20

Ipak, ovo će ostati jedan od predmeta sporenja. Husserl razlikuje pasivnu od aktivne sinteze, koja se zbiva bez aktivnog učešća Ja, takoreći njemu »iza leđa«. Neophodno je postaviti i pitanje koliko je sama pasivna sinteza »mentalna epizoda«, a koliko su to njezini rezultati. Ovo pitanje ostaje otvoreno, posebno s obzirom na autore koji brane neegološku fenomenologiju.

21

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 129.

22

Usp. Ibid.

23

Vidi: David Grünberg, »Husserl's Transcendental Phenomenology and the Mind-Body Problem«, u: Anna-Teresa Tymieniecka (ur.), *Phenomenology of Life – From the Animal Soul to the Human Mind. Book II. The Human Soul in the Creative Transformation of the Mind*, Springer, Dordrecht 2007., str. 237–258, doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5182-1_16.

24

Vidi: Lester E. Embree, »An Interpretation of the Doctrine of the Ego in Husserl's *Ideen*«, u: Frederick Kersten, Richard M. Zaner (ur.), *Phenomenology. Continuation and Criticism. Essays in Memory of Dorion Cairns*, Martinus Nijhoff, Hag 1973., str. 24–32, doi: https://doi.org/10.1007/978-94-010-2377-1_3.

25

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 128.

26

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 159.

27

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 129.

28

Pod »nužnošću« misli se nekonstituirani i neophodni karakter Ja. Ja nije stvar proizvoljnog, voljnog, psihičkog akta ili empirijskih okolnosti. Ukoliko bi Ja bilo dio doživljaja ili konstituirano kao predmet, utoliko Ja-koje-predstavlja i Ja-koje-se-prisjeća ne bi bili identično i isto Ja, već uvijek iznova postavljeno. Njih bi povezivalo puklo nalikovanje.

29

Usp. Michael K. Shim, »Ego«, u: Daniele De Santis, Burt C. Hopkins, Claudio Majolino (ur.), *The Routledge Handbook of Phenomenology and Phenomenological Philosophy*, Routledge, London 2020., str. 167–174, str. 169.

30

Ibid.

31

Ibid., str. 170.

Ipak, to ne ukazuje ni da postoji neka skrivena, tamna strana Ja, koja se naknadno daje rasvjetljavanjem – dovoljan je samo jedan doživljaj kako bismo saznali *da jest i što jest*. Koncept neprozirnosti nešto je što će Sartre kritizirati. Sartre, naime, smatra da je Ja u čistoj svijesti poput zabodenog noža, »ono bi svijest otrglo od nje same, podijelilo bi je, uvuklo bi se u svaku svijest kao nejasna oštrica. Transcendentalno Ja je smrt svijesti«. ³² Za razliku od Sartrea, mi smatramo da Ja nije smrt svijesti, već njezin život. ³³ U onom strujećem nužno je prisutno nešto različito, nepromjenjivo, u odnosu na što uopće postoji strujanje, u suprotnom bismo bili suočeni samo sa smjenom *cogitatio* i *cogitatum*, kao sličicama na filmskoj traci.

Prema još jednoj interpretaciji, Ja ne pripada, u pravom smislu, ni noematskoj ni noetičkoj strani svijesti jer je identično u svim promjenama *noesisa*. ³⁴ Nekonstituirani karakter Ja primarno se ogleda u njegovoj cijelosti. Naime, tjelesni je objekt konstituiran – pri opažanju fotelje, opažamo samo prednju stranu neposredno (tj. direktno), dok je stražnja strana svijesti dana posredno. Iako nam je dan u osjenčavanju, svijest za nas konstituira predmet kao jedan i cijeli tjelesni objekt. Ja, bivajući transcendencija u imanenciji, nije konstituirano »izvana«. Štoviše, Ja je dano neposredno, cijelo i uvijek. ³⁵ Ja nije konstituirano u jedinstvu svojih pojavljivanja kao što je to objekt, s obzirom na to da ono vrši potonje aktivnosti. ³⁶

Dakle, transcendencija u imanenciji Ja sastoji se iz toga da ono nadilazi aktualni, pojedinačni *cogito* i struju svijesti (kao subjekt, ali i drugih, pozadinskih mentalnih akata), isto kao što naliče predmeta »nadilazi« neposredno opaženu stranu. Neupitno je da je Ja subjekt »ovog« *cogito*, ali da je to isto Ja i subjekt prethodnog, narednog, pozadinskog, kao i svakog drugog akta, odnosno da je Ja koje se sjeća (ovdje i sada) isto ono Ja u sjećanju (sjećano Ja) – dano je neposredno u intuiciji. ³⁷ Refleksija zahvaća Ja istovremeno kao imanentno i transcendentno u imanenciji. Karakter transcendencije u imanenciji daje čistom Ja numerički identitet i time apsolutnu, iako formalnu, individuaciju.

3. Svojstva i karakter čistog Ja

Sada ćemo se osvrnuti na posljedice koje shvaćanje čistog Ja kao nekonstituirane transcendencije u imanenciji ima po njegove osobine i prirodu.

3.1. Čisto Ja prisutno je patentno i latentno

Ja svakog tijeka svijesti je različito, odnosno pripadno tom tijeku svijesti:

»U svakom aktualnom cogito ono živi u naročitom smislu, ali njemu pripadaju i svi pozadinski doživljaji, a i ono njima, svi ti doživljaji kao pripadni jednoj struji svijesti koja je moja moraju se pretvoriti u aktualne cogitationes ili se imanentno uključiti u njih; rečeno Kantovim jezikom: "Ja mislim" mora moći pratiti sve moje predodžbe".«³⁸

Svaki doživljaj, eksplicitni i implicitni, odnosi se na čisto Ja:

»Svako 'cogito', | svaki akt u istaknutom smislu, okarakterizirano je kao akt Ja, on 'proizlazi iz Ja', ono u njemu 'aktualno živi'.«³⁹

U eksplicitnim, aktualnim *cogito* Ja je »usmjereno-na«, ono »aktualno živi«, »zanima se« objektom. Svi mentalni akti u kartezijskim primjerima – mišljenje, osjećanje i htjenje – imaju egološku strukturu. ⁴⁰

Čisto Ja prisutno je i u inaktualnim *cogitationes*. Time se dodatno mijenja tvrdnja iz *Logičkih istraživanja* da dok proživljavamo akte, dok smo »izgu-

bljeni« i »uronjeni« u njima (primjerice, dok čitamo knjigu), »nema Ja«. ⁴¹ Čisto Ja je implicitno, latentno prisutno u svim mentalnim aktima, čak i onima van pažnje, jer su oni lišeni

»... dakako istaknutoga odnosa na Ja [...]. Pa ipak i oni imaju udjela u čistome Ja i ono u njima. Oni mu 'pripadaju' kao 'njegovi', oni su njegova pozadina svijesti, njegovo polje slobode.« ⁴²

Drugim riječima, i doživljaji u eksplicitnoj formi *cogito* i oni koji nisu u toj formi, kao i *cogitatio* – pripadaju čistom Ja. Husserl napominje:

»Svaki je doživljaj, kao vremenski bitak, doživljaj njegovog čistog Ja.« ⁴³

Ja je i aktualno i potencijalno središte svijesti, koje se u refleksiji samo rasvjetljava, ono se ne proizvodi. Tako se i »budno« Ja definira kao »ono koje unutar svoje struje doživljaja kontinuirano vrši svijest u specifičnoj formi *cogito*«. ⁴⁴ Što ne znači da su svi doživljaji struje svijesti samo aktualnosti, već oni koji jesu, okruženi su inaktualnim doživljajima; jedni uvijek mogu prijeći u druge i obrnuto. Transformacija pozadinskih doživljaja u aktualne znači da ih »Ja mislim« transcendentalne apercepcije može uvijek eksplicitno pratiti. ⁴⁵ Ipak, čisto Ja ne može stajati samo za sebe. Husserl ističe:

»... doživljavajuće Ja ipak nije nešto što bi se moglo uzeti za sebe i što bi se moglo učiniti nekim samostalnim objektom istraživanja. Neovisno o njegovim 'načinima odnošenja' i 'ponašanja' ono je potpuno prazno s obzirom na bitne komponente, ono čak nema nikakav eksplikabilni sadržaj, po sebi je i za sebe neopisivo: čisto Ja i ništa drugo.« ⁴⁶

32

Žan-Pol Sartr [Jean-Paul Sartre], »Transcendencija Ego-a. Skica za jednu fenomenološku deskripciju«, u: Žan-Pol Sartr [Jean-Paul Sartre], *Izabrana dela VIII. Filozofski spisi*, prev. Eleonora Prohić et al., Nolit, Beograd 1984., str. 293–326, ovdje str. 298.

33

Vidi: Maurice Natanson, »The Empirical and Transcendental Ego«, u: Anna-Teresa Tymieniecka (ur.), *For Roman Ingarden. Nine Essays in Phenomenology*, Martinus Nijhoff, Hag 1959., str. 42–53, doi: https://doi.org/10.1007/978-94-011-9086-2_4.

34

Vidi: K. Kachappilly, »Husserl's Conception of a Pure Ego Different from the Empirical Ego«.

35

Usp. Stephen Priest, *The Subject in Question. Sartre's Critique of Husserl in The Transcendence of the Ego*, Routledge, London – New York 2004., str. 16.

36

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 161.

37

Slobodno govoreći, u ovom trenutku mogu opažati stol, a u nekom narednom planirati sutrašnji dan. Mentalni akt (opažanje, planiranje), kao i objekt (stol, sutrašnji dan) promjenjivi su, ali Ja koje opaža i Ja koje će planirati

jesu jedno, isto, identično, nepromjenjivo i nužno. Takoreći, jedan element mentalnih akata ostaje fiksiran, statičan. Iako je dan u imanenciji u cijelosti, on je i transcendiru u ostatku struje svijesti.

38

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 129.

39

Ibid., str. 186.

40

Usp. ibid., str. 75–76.

41

Usp. E. Husserl, *Logička istraživanja*, str. 377.

42

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 187.

43

Ibid., str. 190.

44

Ibid., str. 76.

45

Primjerice, iz *Logičkih istraživanja* to bi značilo da udubljeno čitanje knjige, bez eksplicitnog mišljenja o sebi, u svakom trenutku može postati aktualno u formi »Ja čitam knjigu«. Ja je postojalo i netematizirano, dok je pažnja bila usmjerena na radnju u knjizi.

Izvan *cogito* ili *cogitatio* čisto Ja nije ništa, isto kao što intendirani objekt izvan *noemata*, u kojima je intendiran i kako je intendiran, nije ništa. Čisto Ja je bez sadržaja, »živi« u svojim aktima koji su modusi njegova života.⁴⁷ Stoga se ono naziva »opažajućim«, »sjećajućim« i dr.⁴⁸ Ako eliminiramo načine odnošenja, ponašanja, držanja i sl., ne ostaje ništa od Ja što bi se opisivalo. Ipak, iako je neodvojivo od doživljaja, ono nije njihov dio – »neprestano [se] razlikuju *sam doživljaj* i *čisto Ja doživljavanje*«. ⁴⁹ Jedno ne može bez drugog – doživljaj bez odnosa s Ja, odnosno Ja neovisno od doživljaja i mišljenja. Međutim, moraju se uvijek i razlikovati ono čisto »subjektivno doživljaja« i »sadržaj doživljaja«, subjektivno-orijentirana i objektivno-orijentirana strana. Prva je orijentirana na čistu subjektivnost, »a druga na ono što pripada 'konstituciji' objektivnosti za subjektivnost«. ⁵⁰ Čisto Ja i sâm doživljaj, Ja i Ne-Ja, neraskidivo se uzajamno međudnose, ali se uvijek mogu i međusobno diferencirati; ipak, Ja uzeto samostalno nije ništa.

3.2. Čisto Ja kao izvor Ja-zraka

Svi doživljaji, eksplicitni i implicitni, upućuju na Ja koje je prisutno i u »uro-njenosti« mentalnih akata. Jedni se doživljaji odlikuju samo eksplicitnim Ja-odnosom, a drugi implicitnim (jer u sebi sadrže mogućnost da uvijek mogu postati tematizirani). Aktualni doživljaji mogu prijeći u inaktualne i *vice versa*. To čini navedeni Ja-pogled ili Ja-zrak [njem. *Ichstrahl*] u polju svijesti, koji »kroz« svaki *cogito* čini jedne objekte aktualnima, dok druge ispušta, pretvarajući ih u formu *cogito*. Svakom »*cogito* pripada jedan njemu imanentan 'pogled-na' objekt koji s druge strane izvire iz 'Ja' koje dakle nikada ne može izostajati«. ⁵¹ Taj Ja-pogled je »usmjerenost-na« i u zavisnosti od akta u opažanju je opažajući, »dopadanju dopadajući, u htijenju hoteći«. ⁵² Time je Ja izvor Ja-zraka ili »usmjerenosti-na«, koja može biti i »od Ja prema« i »prema Ja«, kada Ja trpi ili iskušava nešto. Pogled znači i imanjenje »u duhovnom oku«.

U svakom *cogito* Ja-zrak je »svjež«, a iako prolazi kroz njega, on nije njegov dio. Naime, Ja-zrak nije isto što i *cogito*, Ja-zrak je ono što čini da taj *cogito* pripada tome Ja, kao i da je »intencionalni doživljaj aktualan«. ⁵³ Također, pripadajući suštini *cogito*, Ja-zrak »nije i [sâm] opet neki samostalni akt i naročito se ne smije brkati sa zamjećivanjem«. ⁵⁴ Imanjenje *cogitatum* u pogledu nije novi akt, već je neposredno vezano uz Ja. Kao što je navedeno, Ja-zrak se mijenja sa svakim *cogito*, nastaje i nestaje, ali Ja ostaje identično.

Ja-pogled prolazi kroz noetičke slojeve, prelazi s cjeline na dijelove, s aktualnih na inaktualne objekte, iz opažanja u sjećanje, na objekt koji nam je »pao na pamet«, »čas naprijed, čas reflektirajući«. ⁵⁵ Ipak, kako ističe Husserl:

»... trak se ne razdvaja od Ja, nego jest i ostaje sâm Ja-trak. [...] Zauzimanje stava, koje u sebi nosi Ja-trak, jest time akt samoga Ja, Ja djeluje ili trpi, ono je slobodno ili uvjetovano.« ⁵⁶

Ja živi u svojim aktima kao slobodno biće u smislu životnih modusa »slobodnoga izlaženja iz sebe ili vraćanja u sebe, spontanoga čina, iskušavanja nečega o objektima, trpljenja itd. Ono što se događa izvan Ja-zraka, odnosno« izvan aktualnog »*cogito* u struji doživljaja, to leži izvan aktualnosti Ja, a ipak [...] ima utoliko pripadnost Ja« kao pozadinsko, kao potencijalnost »za slobodne akte Ja«. ⁵⁷

Dakle, svi slobodni akti Ja emaniraju iz jednog izvora. To je »odnošajnosna točka«, ⁵⁸ »prazvor tvorevina« i »subjekt spontanosti«, ⁵⁹ točka »izviranja« pogleda-na. ⁶⁰ Ja je izvor zraka i istovremeno sa zracima.

3.3. Čisto Ja kao Ja-pol: polarizacija struje svijesti

Ja se nalazi na subjekt-strani kao nepromjenljivo i identično, transcendencija u imanenciji i izvor Ja-zraka. Iz navedenog slijedi da je čisto Ja i »pol identiteta« izraz koji Husserl eksplicitno upotrebljava počevši s *Idejama II*.⁶¹

»Kao i svaki objekt-pol, Ja-pol je pol identiteta, centar identiteta i apsolutno je identičan, iako nesamostalni [njem. *unselbständig*], centar afekata i akcija.«⁶²

Budući da čisto Ja pripada čistom tijeku svijesti i »centrira« svijest, struja svijesti polarizirana je k Ja, odnosno posjeduje smjer.⁶³ Kao dio *a priori* Ja-strukture svijesti, noetičke matrice intencionalnih akata, Ja je istovremeno i pol i djelatno.⁶⁴ Svaki *cogito* potrebuje *cogitatum*, s druge strane, svaki *cogito* je u odnosu spram čistog Ja, pa je stoga i svaki akt polariziran: »s jedne strane, *Ja-pol*; s druge, *Objekt kao protiv-pol*«. ⁶⁵ Gore spomenute subjekt i objekt orijentirane strane koncentriraju se u Ja-polu i Objekt-polu. Husserl ističe:

»Ego ima dakle dvostruko polariziranje: prema mnogostrukim predmetnim jedinstvima, te ja-polariziranje, centriranje, kojima su sve intencionalnosti upućene na identičan ja-pol.«⁶⁶

46

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 187. Ideju da Ja ne može postati samostalni objekt istraživanja, Husserl će preraditi u *Idejama II*. Kako možemo reći nešto o Ja ako je ono neopisivo i ne može biti objekt? Tvrdnje da nešto ne može biti predmet mišljenja praćene su određenom paradoksalnošću, jer čim je »nešto«, ono je mišljeno.

47

Usp. E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 224.

48

Ibid., str. 78.

49

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 187.

50

Ibid., str. 188. Husserl se ovom »izvanredno važnom« dvostranošću u sferi doživljaja približava Johannu Gottliebu Fichteu.

51

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 78.

52

Ibid.

53

Ibid.

54

Ibid.

55

Ibid., str. 221.

56

Ibid., str. 224.

57

Usp. ibid.

58

Ibid., str. 197.

59

Ibid., str. 295.

60

Usp. ibid., str. 78.

61

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 103.

62

Ibid., str. 324.

63

Vidi: Joseph J. Kockelmans, »Husserl and Kant on the Pure Ego«, u: Frederick A. Elliston, Peter McCormick (ur.), *Husserl. Expositions and Appraisals*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 1977., str. 269–285.

64

Time se otvara problem kako je noetička struktura ili nešto što je transcendentalni uvjet mogućnosti i isključivo formalno, istovremeno i fenomenološki prezentno, dano (sebi) u aktivnosti svijesti i agens. Ovaj problem vodit će u kasno rješenje putem funkcionalnog eksponenta transcendentalne subjektivnosti.

65

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 111.

66

E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, str. 33.

Ili u drugom smislu:

»Teza svijeta, koji je jedan ‘slučajni’ svijet, stoji dakle nasuprot tezi mog čistog Ja i jastvenog života koja je ‘nužna’.«⁶⁷

Oba pola su identiteti. Ja-pol je numerički identičan centar koji funkcionira u svim aktima svijesti, što je i smisao transcendencije u imanenciji. Centar odatle svjesni život emitira i prima zrake, odnosno centar svih afekata i radnji, pažnje, shvaćanja, povezivanja, vrednovanja, praktičkog zauzimanja stava i dr. Svi ovi intencionalni akti posjeduju

»... nužni *terminus a quo*, Ja-točku [njem. *Ich-punkt*], iz koje zrače. [...] Podudarnost svih činova u numerički identičnom Ja-centru [njem. *Ichzentrum*] leži na noetičkoj strani.«⁶⁸

Akti zrače iz Ja-centra ili Ja samog. Naime, čisto Ja je ujedno i individualni pol svih svjesnih akata (tj. Ja-zraka u njima), na temelju kojeg svi oni imaju formu *cogito*. S druge strane, objekt je Objekt-pol, kao ono u aktima »intendirano kao takvo«, osnova jedinstva noematske »strane« činova. Primjerice, ono »bivstvuje« ili »ovo tu«, što čini »indeks za njegove načine pojavljivanja«. ⁶⁹ U apsolutnoj svijesti postoji »polje« intencionalnosti, dok se fokus pažnje usmjerava na ovo ili ono. Struktura *ego-cogito-cogitatum*, odnosno Ja, akt i objekt, neraskidivo su povezani. ⁷⁰ Drugim riječima, nije moguća misao koja »nije ni o čemu« ili koja »nije ničija« (tj. neegološka).

Postojanje Ja-centra implicira i Ja-orijentaciju. Ja kao Ja-pol je

»... *identični vršilac svih valjanosti*, kao intendirajuće ja, kao ja koje je u promjeni mnogostupnjeviti načinu pojavljivanja ‘kroz njih’ usmjeren na pol jedinstva [...]. Istodobno tome pripada da ja – kao *ja-pol* – kontinuirano fingira kao zadržavajuće [...]. U ja-polu centrirano je sve, i modaliziranje izvjesnosti bitka [...]. S druge strane, na ja-pol smjeraju *afekcije*, one više ili manje neodložno privlače ja, motiviraju eventualno njegovo obraćanje i vlastitu djelatnost.«⁷¹

Svi akti referiraju nazad, na subjekta kao agensa ili pacijensa: Ja, kao centar i pol akcija i afekcija, u doživljajima aktivno djeluje ili pasivno trpi, centar koji »emitira« i koji »prima«. Tijek ili struja svijesti, nakon Ja-polarizacije, postaje »polje slobodnoga izvršenja kognitivna jednog te istog čistog Ja«. ⁷² Doživljaji struje svijesti, mentalni akti, pripadaju struji samo zato što pripadaju čistom Ja, »njezini [su] upravo utoliko ukoliko ih Ja može gledati i ‘kroz njih’ nešto drugo, nešto što je tuđe za Ja«. ⁷³ Sâm tijek pripada čistom Ja ako ono slobodno izvršava kognitivne. Ideja koja je suglasna s idejom da svi doživljaji jesu u odnosu na Ja, aktualni i inaktualni, eksplicitni i implicitni. Drugim riječima, u struji svijesti sve se odnosi na Ja u »daljini« ili »blizini«, naspram aktualnog čistog Ja koje živi u *cogitationes* (kao »odnošajnosnoj točki«). ⁷⁴

Dakle, Ja je moment jedne krajnje složene strukture čiste svijesti, pripadno doživljajima i oni njemu, aktivno i pasivno, živeći »u« *cogito*, ali i nadilazeći svaki pojedinačni. Drugim riječima, Ja nije

»... kutija u kojoj se nalaze neegološki doživljaji niti ploča svijesti [njem. *Bewußtseinstafel*] na kojoj oni zasvijetle i ponovo nestaju, niti je to jednostavno kompleks doživljaja [njem. *Erlebniskomplex*], tijek svijesti ili nešto u njemu sastavljeno [njem. *Zusammengebautes*].«⁷⁵

3.4. Čisto Ja kao Ja-supstrat habitualnosti: formalni i materijalni identitet

Husserl će promijeniti stav iz *Ideja I* da je Ja »čisto Ja i ništa drugo«, da apstrahirano od njegovih načina odnošenja i ponašanja ne ostaje ništa što bi se opisivalo. Ono nije samo prazni, formalni i transcendentalni »mrtvi« Ja-pol

identiteta nego i nositelj svojih habitualnosti, čime posjeduje individualnu historiju.⁷⁶ Ili kako ističe Husserl:

»... svako ja nije samo ja-pol nego ja u svim svojim činidbenim tekovinama, uračunavši svijet kao postojeći i bitno valjani svijet.«⁷⁷

Ja je »kroz« svoje pojave usmjereno na predmetni pol, objekt i njegov pol-horizont, svijet. Također, reći će Husserl:

»... ovo čisto Ja – koje je Kant očigledno imao na umu, kada je govorio o Ja transcendentalne apercepcije – nije mrtvi pol identiteta. To je Ja afekcijā i akcijā, Ja koje ima svoj život u struji doživljaja.«⁷⁸

Tome će na drugom mjestu dodati:

»Ja-pol nije Ja. Ja sam u svojim habitualnim uvjerenjima. Ja održavam svoje jedno i isto [identično] Ja – moje idealno intelektualno ja [njem. *ideales Verstandesich*] – kada uvijek i sigurno mogu težiti jedinstvu sveukupnog uvjerenja i kada se kontinuirano jedan i isti svijet objekata održava za mene.«⁷⁹

Husserl pod habitusom misli na oblast u kojoj se vjerovanja i držanja ustaljuju, »sedimentiraju«, postajući dio karaktera Ja i njegova stila. Tako se habitualnost ne tiče isključivo navika i nagona, već se i suđenja i odlučivanja sedimentiraju kao trajna uvjerenja ili dispozicije. Habitus empirijskog Ja razlikuje se od habitusa čistog Ja. Husserl tako naglašava:

»*Habitus* koji nas zanima ne odnosi se ni na što empirijsko, već na čisto Ja. Identitet čistog Ja ne leži samo u činjenici da ja (tj. čisto Ja), s obzirom na svaki i jedan cogito, mogu shvatiti sebe kao identično Ja tog cogito; nego, ja sam već u ovom i a priori isto Ja, dokle god ja, u zauzimanju pozicije, nužno izvršavam dosljednost u određujućem smislu: svako 'novo' zauzimanje pozicije uspostavlja postojano 'mišljenje' ili temu (temu iskustva, suđenja, uživanja, volje i dr.) tako da, od sada, onoliko često koliko sebe poimam kao istog što sam bio ili kao istog što sada jesam i

67

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 102.

68

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 112.

69

Usp. E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 161.

70

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 114.

71

E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 161–162.

72

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 175.

73

Usp. Ibid.

74

Ibid., str. 197.

75

Usp. Edmund Husserl, *Formale und Transzendentale Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*, Martinus Nijhoff, Hag 1974., str. 363.

76

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 313; usp. E. Husserl, *Kartezijske meditacije I*, § 32, str. 96.

77

E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 173.

78

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 159.

79

Usp. Husserlov neobjavljeni rukopis iz 1926. godine (Ms. A VI 30, S. 54b), citirano prema Iso Kern, *Husserl und Kant*, Martinus Nijhoff, Hag 1964., str. 289.

što sam ranije bio, ja također zadržavam svoje tematike, pretpostavljam ih kao aktivne, baš kao što sam ih ranije postavljao.«⁸⁰

Ja je subjekt koji posjeduje uvjerenja koja se tiču onog transcendentnog. Kao Ja (tj. ego), imam trajni za-mene-postojeći okolni svijet, a u njemu predmete koji postoje za mene.⁸¹ Proživljavajući intencionalne akte, oni ostavljaju trajne tendencije i obrasce na Ja.⁸² Time ono »po zakonitosti *transcendentalne geneze* sa svakim od akata koji iz njega zrače dobiva jedan novi predmetni smisao.«⁸³ Prvo, predmet se u sintetičkoj aktivnosti konstituira »*identično u svojim mnogostrukim vlastitostima*«,⁸⁴ kao Objekt-pol identiteta. Potom, ta aktivnost kojom »stavljam postojanje« u meni uspostavlja *habitus* kojim se predmet za mene javlja kao trajan. U konačnici, potonje trajnosti konstituiraju poznati okolni svijet sa svojim horizontom. Na ovaj se način povezuju Ja, *habitus*, sinteza, Objekt-pol i svijet, i to sve na način ega. Ja je supstrat sedimentacija koji održava svoj identitet kao identični pol rastućim habitualnostima. Dakle, u *monadi* se razvijaju formacije kao što su mišljenja (tj. stavovi) subjekta, dispozicije, navike i dr., koje su postale uobičajene, habitualne, *habitus*.

Gore spomenuti nesamostalni pol identiteta ne znači isto što i pasivni. Za razliku od Objekt-pola, Ja-pol aktivno prima habitualnosti zauzimanjem stava.⁸⁵ Aktivnom genezom Ja treba biti ne samo jedno i isto, identično u svakom *cogito*, već i jedan i isti, identičan supstrat habituacija, oblikujući sebe kao »Ja-koje-je-učinilo-A« ili »Ja-koje-vjeruje-B«, ostajući pritom isto i samoidentično Ja, koje transcendentalnom genezom stječe vlastitu historiju i karakter.⁸⁶ Nakon što odlučim, akt odlučivanja prođe, dok će se osobno Ja odrediti kao ono koje je »tako i tako« odlučilo.⁸⁷ Odluka, naime, ostaje dokle god je se ne odrekнем. Nije riječ samo o sjećanju, s obzirom na to da se mogu sjećati i donošenja odluka koje više ne zastupam.⁸⁸ Promijenim li zastupanje uvjerenja – ja se mijenjam, jer »[s]vaka promjena uvjerenja je promjena Ja«. ⁸⁹ Za osobni identitet nije dovoljan samo psihički kontinuitet, prosto sjećanje na prošle doživljaje u Prvom licu, već se moramo i identificirati i povezivati s tim iskustvom. Drugim riječima, to mora biti nešto što i dalje vrijedi za nas; odluka ne smije izgubiti svoju valjanost.⁹⁰ Naš se identitet kao osobe neprestano razvija,⁹¹ ali, pored svih promjena, Ja »potvrđuje jedan trajan stil s jedinstvom identičnosti koje se stalno probija, jedan *personalni karakter*«. ⁹² Ja-pol temporalizira se u trajno Ja koje sebe konstituira u svojim modalitetima.⁹³ Dokle god sam ja isti, zauzimanje pozicije istrajava, ali i ja istrajavam u njemu. Ja je samoidentično i formalno u *cogito*, ali i materijalno, u habitualnostima – formalno, jer je Ja svakog *cogito* jedno te isto; materijalno, tako što se habitualnostima sedimentira isto Ja. Naizgled se javlja paradoks: ako je Ja supstrat habitualnosti, kako onda ono ostaje nepromjenjivo? Naime, identitet Ja jest dvostruk: s obzirom na svaki *cogito*, Ja sebe shvaća kao samoidentično Ja, dok se ja sebi *a priori* pojavljujem kao isto Ja, ali pod uvjetom da svaka pozicija koju zauzimam nužno ostavlja svoju posljedicu, odnosno uvjerenje koje ostaje. Kao što je besmisleno razlikovati Ja koje promatra drvo i potom osjeća bol, tako je besmisleno razlikovati Ja ove odluke i onog uvjerenja. Ja-pol je, takoreći, ono samoidentično u *cogito*₁, *cogito*₂, a Ja-supstrat u *uvjerenju*₁, *uvjerenju*₂ itd. Dok se identitet, odnosno konkretizacija Ja uspostavlja istrajanjem u zauzetim stavovima, Ja ostaje samoidentično u svim »stjecanjima« identiteta. Čisto Ja, reflektirajući nad različitim iskustvima konkretnog Ja, »mijenja se« u smislu da je pol uvijek uvećavajućim habitualnostima,⁹⁴ odnosno Ja je »identični supstrat ja-vlastitosti«. ⁹⁵ Promjene Ja razlikuju se od

konkretnih promjena u svijetu postojećeg subjekta, jer ne posjeduje intrinzična svojstva, dispozicije, osobine, konstitutivne elemente i sl., koji bi bili promjenjivi, kao i uslijed razlike između unutrašnjeg i objektivnog vremena. Stoga se Ja i temporalizira i istovremeno temporalno istrajava upravo zato što promjene uslijed habituacija ne mijenjaju samo Ja.⁹⁶ Naime, Husserl ističe:

»Promijeniti uvjerenje znači promijeniti ‘sebe’. Ali, tijekom promjene i nepromjenjivosti Ja ostaje identično, upravo kao pol.«⁹⁷

Život Ja prožet je težnjom za harmonijom među svojim uvjerenjima.

80

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 118–119.

81

Usp. E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 33, str. 97.

82

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 160–162; E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 313; E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 96.

83

E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 96.

84

Ibid., § 33, str. 97.

85

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 161; E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, str. 161; Edmund Husserl, *Psychological and Transcendental Phenomenology and the Confrontation with Heidegger (1927–1931)*, prev. Thomas Sheehan – Richard E. Palmer, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1997., str. 224.

86

Za Fichtea, Ja je *filozofovo* i kao takvo je *nužno* i *objektivno* u subjektivnom i kontingentnom. Istovremeno i transcendentno i psihičko, bivajući u ovoj ili onoj psihičkoj svijesti, tj. *Moje* ili *Tvoje*. Habitualnosti diferenciraju, a one imaju temporalnu dimenziju (zauzimaju se, istrajavaju ili bivaju odbačene). One su »ispunjenje« čiste forme empiričko-psihičkim kontingencijama. Ja se također razvija, prelazeći prepreke (njem. *Anstoß*) u samom sebi, kao poticaj za novim i daljim samoodređenjima. Moramo biti suočeni s nečim, što je »stavljeno« pred nas, kako bismo donijeli odluku u Husserlovu smislu habitualnosti. Suočeni s nečim *Naspram*, preprekom koja nam daje poticaj, mi sebe mijenjamo, postajući onaj tko je ovako

ili onako odlučio. Ja tako vječito napreduje, istovremeno ostajući isto. Takoreći, Ja transcendentnom genezom zadobiva na sebe habitualnosti kroz koje se »provlači« kao samoidentično.

87

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 162.

88

Usp. E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 96–97.

89

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 164; E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 324.

90

Usp. *ibid.*, str. 162.

91

Usp. *ibid.*, str. 164.

92

E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 97.

93

E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, str. 162.

94

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 110.

95

E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 97.

96

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 109–110.

97

Ibid., str. 324; usp. J. J. Kockelmans, »Husserl and Kant on the Pure Ego«, str. 273.

Čisto Ja treba biti karakterizirano svojim specifičnim uvjerenjima u smislu da stječe karakter ostajući pritom samoidentično. Ja-pol je ono »oko« čega se sedimentira. Time se zadržava karakter nekonstituirane transcendencije u imanenciji. Ono nema materijalna svojstva, ali posjeduje determinirano biće kao subjekt uvjerenja uspostavljenih samim sobom. Ono stječe predmetne habitualnosti i uvjerenja pasivnom i aktivnom genezom. Time se razvija stabilno i trajno Ja, koje sada uključuje konstitucije, habitualnosti, uvjerenja i sl., a posebno konstituciju svijeta kao uniformnog »kozmosa«. Uniformni svijet nužan je korelat noetičkog identiteta Ja koje održava sebe kroz cjelokupni »život« čistog Ja. Ono se održava u iskustvu tako što reevaluira već postavljena bića i ono što je održano u prethodnu iskustvu na takav način da se jednoglasni svijet konstantno konstituira nakon reevaluacije. U tom smislu, novo iskustvo određeno je tako da je novo apercipirano od strane i u »stil« starog.⁹⁸

Time se čisto Ja, posebno shvaćeno kao Ja-pol, proširuje u ego – stjecanjem dispozicija i habitualnosti genezom i konstitucijom karaktera (bivajući onaj koji je tako odlučio), sve u jednoj vlastitoj historiji:

»Ja ima svoju historiju i na osnovu svoje historije stvara Ja koje za njega opstaje kao to isto Ja.«⁹⁹

3.5. Čisto Ja kao osnova osobnog Ja

Ja nije samo prazni Ja-pol, već i Ja-supstrat konstituiran za sebe u tijeku svoje historije. Tako zadržavanjem uvjerenja, geneze, monade i samoidentičnog temelja sedimentacija – Ja se uspostavlja kao osnova osobnog Ja ili osobe. Pojmovi osobnosti, karaktera i individualnosti neraskidivo su povezani i odnose se na Ja, »identično istrajavajuće jedinstvo« koje istrajava kontinuirano usprkos fluktuacijama u aktima.¹⁰⁰

»... ja sam ubuduće taj koji se tako odlučio i to ostajem sve dok ne napustim odluku.«¹⁰¹

Za fenomenološko shvaćanje osobe važan je Husserlov pojam monade i monadičkog Ja – »unutar monade, monadičko Ja stječe svoje osobno jedinstvo i postaje subjekt okolnog svijeta«. ¹⁰² Razvijanjem Ja-supstrata kroz sedimentacije, aktivnom i pasivnom genezom, habitualnosti postaju dio njegove vlastitosti: s obzirom na svojstvo čistog Ja da polarizira svijest i doživljava, one sve pripadaju njemu.

»Sve danosti svijesti, razine svijesti i noetičke forme koje 'mogu biti praćene' identičnim Ja aktualnog ili mogućeg 'Ja mislim' pripadaju monadi.«¹⁰³

Dakle, sve što pripada meni, kao monadi, mora biti u odnosu prema mom čistom Ja. Preciznije, identičnom Ja svakog »Ja mislim«, *ego cogito*. Stoga se konkretno Ja konstituira sedimentacijom habituacija na čistom Ja – kao fiksirano i trajno osobno Ja.

»Ukoliko se ja iz vlastite djelatne geneze konstituira kao identični supstrat ja-vlastitosti, ono se u daljnjem slijedu konstituira i kao *postojano* i *trajno* osobno ja – u jednom najširem smislu u kojem se može govoriti i o *podljudskim* osobama.«¹⁰⁴

Iako ovisi od pasivno-asocijativnim sedimentacijama i habitualnosti, osobno Ja nije samo asocijativno-induktivno konstituirano jedinstvo nego i jedinstvo koje se odlikuje aktivnim i namjernim zauzimanjem stava. Ne mogu biti osoba imajući samo pasivne apercepcije i suprotstavljeni svijet, već moram

imati i istrajavajuća uvjerenja, procjene, volje i dr., »koje sam stekao vlastitim aktivnostima, kroz vlastito aktivno zauzimanje stajališta.«¹⁰⁵ Kao što je naglašeno za kontinuitet samoidentiteta Ja-pola u habitualnostima, osobno Ja pretpostavlja čisto Ja i njegov samoidentitet kroz konstituciju kontinuiranog osobnog identiteta. Drugim riječima, formalni samoidentitet ostaje netaknut u promjenama; Ja-pol u stjecanju habitualnosti ostaje nepromijenjen.¹⁰⁶

»Ja se kao to Ja ne mijenjam donošenjem novih odluka koje su mi sada vlastite kao odlučnosti. Štoviše, kao ovo Ja, ja sam samo isti u stalnoj stečevini novih odlučnosti.«¹⁰⁷

Ja »ustrajava vremenujući« i svoj identitet održava samo zahvaljujući samoidentitetu Ja.

Ja, u smislu osobnog i empirijskog Ja, upoznajemo progresivno [njem. *fortschreitend*], u vlastitim determinacijama, isto kao što i objekt spoznajemo osjenčavanjem u pojavama. Husserl na tome tragu ističe:

»Nitko 'ne zna' sebe, nitko 'ne zna' što je, samo *upoznajemo* sebe.«¹⁰⁸

Na osobno Ja upućen je i zahtjev *gnōthi seauton* [*spoznaj sebe*], koji nije istovremeno upućen i na čisto Ja. Mi, takoreći, upoznajemo Sebe (kao objekt), ne upoznajemo Ja. Stoga, s jedne strane, kako bih saznao da čisto Ja jest, kao i što ono jest, nije mi potrebna nikakva akumulacija samodoživljaja, već jedan i jednostavan *cogito*. S druge strane, kako bih saznao što ja jesam ili što čovjek jest, neophodno je da kročim u beskonačnost iskustva u kojem upoznajem sebe s novih strana.¹⁰⁹ Drugim riječima, ovdje se radi o spoznavanju empirijskog Ja u osjenčavanju, gdje je na djelu Ja-apercepcija, odnosno persona-

98

Usp. J. J. Kockelmans, »Husserl and Kant on the Pure Ego«, str. 276.

99

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 161. Konstitucija i historičnost Ja jedan su od problema fenomenološke egologije, jer ako se Ja kao supstrat habitualnosti konstituira za sebe kao Ja-pol, slijedi da je Ja istovremeno i konstituirano i nekonstituirano (konstituirajuće). Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 330–331; E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 96–97. Za više vidi: Alfredo Ferrarin, »Husserl on the Ego and its Eidos (Cartesian Meditations, IV)«, *Journal of the History of Philosophy* 32 (1994) 4, str. 645–659, doi: <https://doi.org/10.1353/hph.1994.0078>.

100

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 164.

101

E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 96.

102

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 165.

103

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 118.

104

E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 32, str. 97.

105

Usp. Dan Zahavi, »From no ego to pure ego to personal ego«, u: Hanne Jacobs (ur.), *The Husserlian Mind*, Routledge, London 2021., str. 269–279, ovdje str. 275.

106

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 161.

107

Edmund Husserl, *Kartezijanske meditacije II. Prilog fenomenologiji intersubjektivnosti*, prev. Franjo Zenko, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, Zagreb 1976., str. 212.

108

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 264.

109

Ibid., str. 111.

lizujuća samoaprehenzija.¹¹⁰ Riječ je o idejama kojima se shvaćanje čistog Ja može usko približiti teoriji esencijalnog indeksikala.¹¹¹

3.6. *Ja sveobuhvatne sinteze i Ja-agens*

Iz prethodno rečenog može se zaključiti da je čisto Ja polarizirajuće jedinstvo svih mnogostrukih doživljaja, intencija, fenomena konstitucije vremenskih objekata, habitualnosti i, konačno, da je »čitav imanentni život konstituiran za sebe kao pol-sistem«. ¹¹² Kao što je navedeno, polarizacija je dvostruka, Objekt-pol i Ja-pol. Naime, jedna sveobuhvatna sinteza

»... prožima struju doživljaja i sva u njima sintetički konstituirana istrajavajuća bića, zahvaljujući kojom sam ja, čak i nerefektirano, uvijek pol identiteta u odnosu na koji je sve drugo 'objektivno'.«¹¹³

U ovom osvrtu na Kantovo transcendentarno Ja i sintezu transcendentarne apercepcije naglašava se da je svaki moment svijesti u odnosu na Ja: pojedinačni opažaj, doživljaj, aspekt osjenčavanja, kao i konstituirani objekt, sâm sintetizirani Objekt-pol i univerzum Objekt-polova, svijet – u relaciji sa mnom. Svi stupnjevi sinteze odnose se na Ja, dok »Ja mislim« može slijediti sintezu na svim razinama – na Ja koje sve nadgleda [njem. *überschauendes Ich*] u svijesti. Također, svaka pojedinačna refleksija i sinteza različitih refleksija, u kojima zatječem sebe kao identičnog, odnose se na Ja čineći mene objektiviziranim, ali za mene kao transcendentarno Ja. U tom smislu, moglo bi se reći:

»... ja sam, kao subjekt reflektiranja, funkcionirajuće Ja [njem. *fungierendes Ich*], s druge strane, kao objekt refleksije, objekt, koji označavam kao *mene* [njem. *mich*].«¹¹⁴

Kao ovo funkcionirajuće Ja, Ja je transcendentarno Ja i time subjekt sveobuhvatne sinteze, ali time je i za samo sebe, kao objekt, jedno Mene u relaciji Ja-Subjekt i Ja-Objekt.

U tom smislu, ja sâm sam čisto Ja ovih doživljaja kao mojih i Ja za koje je njihovo iskustveno jedinstvo (tj. tijelo) konstituirano. Struja svijesti pripada meni, kao slobodno polje, jer Ja u njoj aktivno izvršava intencije i pasivno biva aficirano objektima – bilo »budno« bilo »nesvjesno«. Svaki postupak, *actus*, ne struji pasivno iz Ja, kao voda iz izvora, već ga Ja aktivno stavlja u igru, tj. proizvodi. Tako Ja-pol postaje Ja-agens. Ono nije samo »točka presjeka« svih aktivnosti i odnosa u svijesti, ono zajedničko u njima, denominator, već ono što izvršava aktivnosti. U suprotnom slučaju, ono ne bi moglo biti ni Ja-supstrat habitualnosti, dispozicija nagomilanih genezom. Ja je izvorišna točka [njem. *Quellpunkt*] svih logičkih, aksioloških i praktičkih proizvođenja i proizvoda. Ono što aktivno izvire i biva postavljeno ujedno biva i pasivno sedimentirano u igri aktivne i pasivne geneze. Primjerice, (aktivnom) usporedbom uspostavlja se sličnost, dok se povezivanjem uspostavljaju relacije između objekata i sl.¹¹⁵

3.7. *Numerički identitet i jedinstvo struje svijesti: načelo askripcije*

Također, s obzirom na to da igra ulogu u sintetiziranju objekta svijesti kao noematskog jedinstva nezavisnog od intencionalnog akta u osjenčavanju, čisto je Ja i transcendentarno Ja:

»Zbog toga što je čisto Ja po sebi numerički identično kroz vrijeme, ono može, takoreći, zadržati raznolikost svojih iskustava u istom vremenskom periodu kao i iskustva numerički identičnog objekta.«¹¹⁶

Numerički identitet Ja *a priori* omogućuje iskustvo. Kako bi objekt bio konstituiran u numeričkom identitetu, ja sâm moram biti identičan u vremenu.

Tako je čisto Ja načelo jedinstva i identiteta, kao »apsolutno identično«, odnosno samoidentično u struji nastajanja i nestajanja, koje ujedinjuje struju svijesti. Husserl tako napominje:

»Struja svijesti jest jedno beskonačno jedinstvo, a forma struje jest forma koja nužno obuhvaća sve doživljaje nekoga čistog Ja – to je forma s mnogim sistemima formi.«¹¹⁷

Svako Sada ima horizont onog Prije i onog Kasnije, pa oni kao takvi »sačinjavaju jedan originarni horizont čistoga Ja, njegovu cjelokupnu originarnu svijest o Sada«.¹¹⁸ Fenomenološko vrijeme posebna je forma doživljaja »u jednoj struji doživljaja (jednoga čistog Ja)«,¹¹⁹ a svaki je doživljaj »kao vremenski bitak, doživljaj njegovog čistog Ja«. ¹²⁰ Ta je struja u sebi zatvorena:

»Jedno čisto Ja – jedna struja doživljaja koja je ispunjena u sve tri dimenzije [...]«¹²¹

Na ovaj način čisto Ja može individuirati među različitim tijekovima svijesti. Suprotno učenju iznesenom u *Logičkim istraživanjima*, doživljaj nije moj zato što se »zbiva« u ovom, a ne u onom tijeku, već zato što pripada mom čistom Ja, kao i sâm tijek.¹²² Čisto Ja tako ujedinjuje pojedinačne doživljaje struje svijesti, omogućujući intersubjektivnost međusobnom diferencijacijom različitih struja.¹²³ Također, time se sprječava i svaka vrsta potencijalne »fuzije« među tijekovima svijesti, što je u teoriji moguće u neegološkom shvaća-

110

Usp. D. Zahavi, »From no ego to pure ego to personal ego«, str. 274.

111

Prema teoriji esencijalnog indeksikala Ja, ono je nezamjenjivo drugim dezinovatorima, opisima ili stvarima. U poznatom primjeru Johna Perryja s nesmotrenim kupcem ne možemo zamijeniti »ja« u »Ja pravim nered« s »John pravi nered«, jer u drugoj rečenici ništa ne ukazuje na to da sam ja John. Ukoliko se indeksički izraz zamjeni neindeksičkim, utoliko se gubi originalno vjerovanje govornika (da je to *on sâm*), vidi: John Perry, »The problem of the essential indexical«, u: Andrew Brook, Richard C. DeVidi (ur.), *Self-reference and Self-awareness*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia 2021., str. 143–159. U tom kontekstu, ja mogu saznati da ja pravim nered (ili neku empirijsku činjenicu o sebi), ali ne mogu saznati da sam ja – *ja sâm*. Prvo je stvar osjenčavanja, a potomje apercepcije.

112

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 158.

113

Ibid., str. 159.

114

Ibid.

115

Ovdje je zanimljivo primijetiti da se i pojam proizvodi aktivnom spoznajom.

116

Usp. M. K. Shim, »Ego«, str. 172.

117

E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 192.

118

Ibid., str. 192–193.

119

Ibid., str. 188.

120

Ibid., str. 190.

121

Ibid., str. 193.

122

Usp. *ibid.*, str. 195.

123

Usp. Eduard Marbach, *Das Problem des Ich in der Phänomenologie Husserls*, Martinus Nijhoff, Hag 1974., str. 100.

nju svijesti.¹²⁴ Naznačeno je da doživljaj pripada čistom Ja pod uvjetom da Ja može gledati »kroz njega« – ne nužno uvijek, ali mogućnost mora postojati.¹²⁵ Oni pripadaju struji svijesti ako pripadaju čistom Ja, koje »ne struji« kao i oni, odnosno koje niti nastaje niti nestaje.¹²⁶ Struja je u tom smislu polje slobodnog izvršenja kognitivnog jednog te istog Ja, pa stoga struja svijesti na isti način pripada jednom čistom Ja. Čisto Ja ujedinjuje »istovremenosti«, sinkrone doživljaje i doživljaje »vremenskoga *slijeda*«, odnosno tzv. »dijakrone«.¹²⁷ Ono što je nedostajalo egologiji *Logičkih istraživanja* – to da je (ovaj) tijek svijesti ujedno i moj – ovdje se nudi kao rješenje. Čisto, transcendentno Ja predstavlja princip koji ujedinjuje cjelokupnu struju svijesti čineći je polariziranom i orijentiranom k jednom, istom, identičnom Ja i izvoru Ja-zraka kroz cijeli tijek. Valja istaknuti da ono to čini uz maksimu: jedno čisto Ja – jedan tijek svijesti. Upravo zato što »prisvaja« svijest i doživljaje, kao i habitualnosti, čisto Ja predstavlja i načelo askripcije, koje odgovara na pitanje »*čiji cogitatio, čija čista svijest*«?¹²⁸ Husserl ovdje ističe:

»Čisti Ja-pol je numerički i identično isti, jedinstveni centar cjelokupne čiste subjektivnosti [...].«¹²⁹

Sada možemo govoriti o dva jedinstva. Tijek doživljaja je »konstituiran kao jedinstvo beskrajnog imanentnog vremena. Jedno čisto Ja konstituirano je kao jedinstvo u odnosu na ovo jedinstvo tijeka«.¹³⁰ Odnosno, imamo »jedinstvo monadičkog tijeka svijesti [...] zajedno s pratećim čistim Ja«.¹³¹ Čisto Ja konstituirano je u smislu identičnog Ja različitih doživljaja. Primjerice, Ja u sjećanju (tj. sjećajuće Ja) nalazi sebe kao identično (sa sjećanim). Time postaje svjesno sebe kao identičnog.

Bit je svijesti takva da Ja može zahvatiti samo individualne činove, ali ne sve u tijeku (ne možemo istovremeno biti svjesni svega), pa je zato usko povezana i s pažnjom. Kao što je bilo rečeno, što se tiče doživljaja koji nisu aktualni, Ja može »prodrijeti« u svako nesvjesno mentalno stanje ili proživljeni doživljaj i donijeti »svjetlost budne svijesti«. Iako istrajava samo u izvršenju činova, Ja može bacati svoje svjetlo, svoj Ja-pogled, na sve u svijesti.¹³² S druge strane, iako ne zahvaća sve u tijeku svijesti u smislu pojedinačnosti, Ja može zahvaćati tijek svijesti kao takav. Struja doživljaja, shvaćena kao jedinstvo, ne zahvaća se kao singularni doživljaj, već kao Kantove ideje – kao »apsolutno nedvojbeno dano«, ne proizvoljno i zasnovano na ideaciji i intuiciji.¹³³

3.8. Čisto Ja kao načelo formalne individuacije: odnos čistog Ja i empirijskog Ja

Ovako shvaćeno čisto Ja temelj je formalne individuacije. Uzimam sebe kao čisto Ja ako i samo ako uzimam sebe kao ono što je u opažanju usmjereno na opaženo, u znanju na znano i sl. U tome nalazim

»... sebe kao ono što je jedno i isto u promjeni ovih doživljaja, kao 'subjekta' činova i stanja. (Ovaj subjekt ima apsolutnu individuaciju kao Ja trenutnog *cogitatio*, koji je sam apsolutno individualan po sebi).«¹³⁴

Okolni svijet i predmetnosti poprimaju svoju individuaciju u relaciji prema Ja i njegovom Ovdje i Sada, dok Ja ne stječe svoju individualnost na temelju dodijeljena mjesta u svijetu: ono je apsolutno individuirano.¹³⁵ Ovdje radimo razliku između: (I) *sekundarne* ili *empirijske individuacije*, one koju dobivamo »izvana«, povratnom determinacijom (osobni, psihički identitet stečen u interakcijama, internaliziranjem, sedimentacijom habitualnosti u osobnoj ge-

nezi i historiji), i (II) *primarne* ili *izvorne individuacije*, one u samoj strukturi egološke svijesti, a kojom je svijest, takoreći, »zatvorena« u sebi i »ograničena« na samu sebe.¹³⁶ Subjekt se određuje u svijetu, ali to ne remeti njegovu apsolutnu irelativnost. Subjekt, odnosno Ja, smješta se »u kontekst«, kao član društva, ovaj čovjek, zadržavajući svoju jedinstvenu perspektivu. Ja se »ne rastvara« u tom kontekstu, već ostaje jednako samome sebi. Drugim riječima, nije permutabilno i deklinabilno – ono je istovremeno i subjekt i objekt spoznaje. Nakon eliminacije svijeta i svih transcendencija, ostaje »Ja sa svojim svjesnim životom« i individualnošću.¹³⁷ Međutim, ova je individuacija suviše formalna i prazna. U tom smislu, moglo bi se reći da apsolutna ili formalna individuacija označava protustav neegološkom, anonimnom tijeku svijesti s »ničijim« doživljajima (opažaj drveta koji nije ničiji, umjesto »Ja opažam drvo«).

Tako je čisto Ja jezgra [njem. *Kern*] empirijskog Ja, koje je samoobjektivizacija čistog Ja¹³⁸ i izvor evidencije »Ja jesam«. ¹³⁹ Potonje je konstituirano za Ja, dok je prvo konstituirajuće. Na tome tragu, Husserl naglašava:

124

Usp. D. Zahavi, »From no ego to pure ego to personal ego«, str. 272; Marco Cavallaro, »Ego-Splitting and the Transcendental Subject. Kant's Original Insight and Husserl's Reappraisal«, u: Iulian Apostolescu (ur.), *The Subject(s) of Phenomenology. Rereading Husserl*, Springer, Cham 2021., str. 107–133, doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-29357-4_7; E. Husserl, *Kartezijanske meditacije I*, § 54, str. 134; M. Natanson, »The Empirical and Transcendental Ego«, str. 49–50.

125

Usp. E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 175.

126

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 109.

127

Usp. E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 192–193.

128

Usp. E. Husserl, *The Basic Problems of Phenomenology*, str. 48.

129

Usp. E. Husserl, *Phenomenological Psychology*, str. 161.

130

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 119.

131

Ibid., str. 127.

132

Ibid., str. 114–115.

133

Usp. E. Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, str. 194.

134

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 103.

135

Ibid., str. 313–315.

136

Vidi: Dan Zahavi, »Vindicating Husserl's Primal I«, u: Jeffrey Bloechl, Nicolas de Warren (ur.), *Phenomenology in a New Key. Between Analysis and History*, Springer, Cham 2015., str. 1–14, doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-02018-1_1; D. Zahavi, »From no ego to pure ego to personal ego«, vidi: Shigeru Taguchi, »Non-contextual Self: Husserl and Nishida on the Primal Mode of the Self«, u: Andrea Altobrando, Takuya Niikawa, Richard Stone (ur.), *The Realizations of the Self*, Palgrave Macmillan, Cham 2018., str. 31–46, doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-94700-6_3.

137

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 311.

138

Usp. C. van Peursen, »Some Remarks on the Ego in the Phenomenology of Husserl«, str. 40.

139

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 278.

»Mi koji jesmo, zaista, ljudi, duhovno i tjelesno, postojeći u svijetu, jesmo stoga ‘pojave’ samima sebi [...]. ‘Ja’ i ‘Mi’, koje zahvaćamo, pretpostavljaju skriveno ‘Ja’ i ‘Mi’ kojima su oni ‘prisutni’.«¹⁴⁰

To ne implicira niti da je čisto Ja vremenski prvo niti da je empirijsko-logički izvedivo iz čistog. »Dva« Ja ne sugeriraju ni to da je riječ o shizofreniji osobe. Naime, empirijsko ili osobno Ja posjeduje relativan, ovisan modus bića.¹⁴¹ Čisto Ja je danost, kao struktura struje svijesti, ono se neprestano razvija kao rezultat pasivnog (tj. internalizacijom) i aktivnog ostvarenja (tj. odlukom) u intersubjektivnosti. Potonje je omogućeno slobodom razuma: ne prepuštam se pasivno utjecaju drugih, već aktivno odlučujem zauzimajući stav. Dakle, empirijsko Ja jest transcendentan i konstituiran objekt, dok je čisto Ja imanentno, tj. transcendentija u imanenciji.

3.9. Problematika čistog Ja

Ipak, fenomenološka egologija *Ideja* nije bez svojih nedostataka. U ovom odjeljku ukazat ćemo na samo neke od njih, kao i na primjedbe određenih sljedbenika. Glavni nedostatak predstavlja objašnjenje načina na koji se Ja točno zahvaća u svijesti. Kao što je navedeno, Ja se ne može uzeti za sebe i biti samostalni objekt ispitivanja. Ta se tvrdnja kasnije mijenja – Ja se ne zahvaća neposredno, već je za to potrebna naredna refleksija, tj. refleksija višeg reda. Naime, samorefleksijom »dijelim se na više Ja, Ja aktova-refleksije i na niže Ja, na koje reflektiram (‘Mene’)«.¹⁴² Tada predmet više refleksije postaje ono reflektirano, »a reflektirajuće Ja i njegovo reflektirajuće činjenje je pri tom ‘anonimno’«.¹⁴³ Novo, reflektirajuće Ja iznova je skriveno, dok je za njegovo rasvjetljavanje potrebna naredna refleksija *in infinitum*. U tom smislu, reflektirajuće Ja nije ništa drugo do pretpostavka. Upravo će to potaknuti Sartrea da postulira kako reflektirajuće Ja uopće i ne postoji – svijest je neegološka, netetička, onakva kakva je prikazana u *Logičkim istraživanjima*, dok se Ja konstituira tek u ovoj refleksiji.¹⁴⁴ Ja nije transcendentno, već transcendentno pred-refleksivnoj svijesti. Ono se konstituira tek naknadno, tek kada se za to javi potreba, i to prvenstveno kroz Drugog.¹⁴⁵ Originalna svijest je bezlična i asubjektivna, dok je Ja nešto što se samo trenutno nalazi u njoj – kada su pažnja i refleksija usmjereni na njega. Svijest se sjedinjuje u vremenu i nije joj potrebno neko naknadno transcendentno Ja – kao dodatno jedinstvo. Objekt je ono što ujedinjuje svijest. Štoviše, Ja bi dijelilo svijest na subjekt i objekt, posebno Ja koje posjeduje svojstva i osobine, što bi ugrozilo njezinu transparentnost. Ja nije u svijesti ni formalno ni materijalno, već izvan nje, u svijetu. Ipak, Sartre ne objašnjava prijelaz s pred-refleksivnog *cogito* na *pour-soi* kao sebstvo.¹⁴⁶

Naredni nedostatak tiče se Kantova nasljeđa, odnosno mogućnost zahvaćanja Ja kao subjekta, a ne kao objekta. Ukoliko je Ja ono za što netko ili nešto predstavlja objekt, utoliko nije jasno kako Ja može biti zahvaćeno s obzirom na to da ga svako zahvaćanje čini objektom, posebno refleksija, dok je Ja istovremeno i ono što zahvaća. Ja ne može postati sadržaj svijesti, ono ne može biti predmet, jer je Ja ono za što je nešto predmet.¹⁴⁷ Potonja je ideja vjerojatno najbolje obuhvaćena pitanjem može li Ja »uhvatiti sebe na djelu?«.¹⁴⁸ Ovu liniju kritike egološke fenomenologije nastavit će Aron Gurwitsch, pa se stoga može nazvati i Sartre-Gurwitschovom kritikom.¹⁴⁹ Čin zahvaćanja Ja uslijed intencionalnosti ima posla isključivo s objektom. Ono nikada ne može biti zahvaćeno direktno ili u cijelosti, već kao totalitet dispozicija i akcija. Ja se samo pojavljuje u svjetlu ove ili one dispozicije, »njegovo samopredstav-

ljanje nužno je jednostrano¹⁵⁰ Po tom će pitanju sličnu ideju zastupati i Maurice Merleau-Ponty. Ja nisam transparentan za samoga sebe, dok je jedan od ključnih aspekata subjektivnosti – tijelo.¹⁵¹ Početni stadij psihogeneze predstavlja stanje nediferenciranosti, u kojem dijete nije svjesno sebe i Drugog kao različitih bića. To je nediferencirani grupni život koji prethodi komunikaciji – »anonimni kolektivitet«,¹⁵² čime se nastoji eliminirati individualnost i privatnost. Problemi zahvaćanja Ja, posebno višeg i nižeg Ja, također će voditi prema konceptu rascijepljenog Ja, odnosno Ja-cijepanja.¹⁵³

Nedostatak navedenih neegoloških teorija ogleda se u manjkavom ili gotovo i nepostojećem objašnjenju odakle refleksiji proizvodna snaga, ako ona samo rasvjetljava ono što je latentno bilo prisutno. Iskazano u formi pitanja: zašto refleksija nije u stanju zahvatiti sâmo Ja, dok je u stanju zahvatiti njegovo pojavljivanje? Odnosno, ako se u refleksiji sve pokazuje kao egocentrično, gdje je onda bilo pred-refleksivno Ja?

»Ako [Gurwitsch] kaže da nema nikakvog egološkog momenta kada vidim svog prijatelja u nevolji i pomognem mu i da je ono što mi je dano samo 'moj-prijatelj-treba-pomoć', mora se

140

Usp. E. Husserl, *Psychological and Transcendental Phenomenology and the Confrontation with Heidegger (1927–1931)*, str. 189.

141

Usp. E. Husserl, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, str. 332.

142

E. Husserl, *Prva filozofija*, prev. Dragan Prole, IKZS, Sremski Karlovci – Novi Sad 2012., str. 363.

143

Ibid.

144

Vidi: J-P. Sartre, »Transcendencija Ego-a«, str. 301 i dalje.

145

Usp. Sartreov primjer s ključanicom u Jean-Paul Sartre, *Biće i ništavilo I*, prev. Mirko Zurovac, Beograd, Nolit 1984., str. 270–271. Kada sam usredotočen na objekt, da nešto vidim, tada sam na razini netetičke samosvijesti, nema nikakvog Ja u takvoj svijesti, »ja sam svoji činovi«, ja sam svijest. – Ibid. Ako čujem korake, u meni se mijenjaju strukture, postajem svjestan da mene neko može vidjeti – tek tada postojim kao Ja za svoju svijest.

146

Usp. M. Natanson, »The Empirical and Transcendental Ego«, str. 47.

147

Vidi: Paul Natorp, *Einleitung in die Psychologie nach Kritischer Methode*, Mohr, Freiburg 1888., str. 13 i dalje.

148

Usp. Ludwig Landgrebe, »The Problem of Passive Constitution«, u: Ludwig Landgrebe, *The Phenomenology of Edmund Husserl. Six Essays*, Cornell University Press, Ithaca – London 1981., str. 56.

149

Usp. Alfred Schütz, »Scheler's Theory of Intersubjectivity and the General Thesis of the Alter Ego«, *Philosophy and Phenomenological Research* 2 (1942) 3, str. 323–347, doi: <https://doi.org/10.2307/2103164>.

150

Aron Gurwitsch, »A Non-Egological Conception of Consciousness«, *Philosophy and Phenomenological Research* 1 (1941) 3, str. 325–338, ovdje str. 337, doi: <https://doi.org/10.2307/2102762>.

151

Vidi: Maurice Merleau-Ponty, *Fenomenologija percepcije*, prev. Anđelko Habazin, Veselin Masleša, Sarajevo 1990., str. 407 i dalje, str. 413.

152

Maurice Merleau-Ponty, *The Primacy of Perception*, Northwestern University Press, Evanston 1964., str. 118–119.

153

V. Marco Cavallaro, »Ego-Splitting and the Transcendental Subject. Kant's Original Insight and Husserl's Reappraisal«, u: Iulian Apostolescu (ur.), *The Subject(s) of Phenomenology. Rereading Husserl*, Springer, Cham 2020., str. 107–133.

navesti da se bilo koji pojedinačni element u izrazu s crticom ‘moj’, ‘prijatelj’, ‘treba’, ‘pomoć’, već odnosi na Ja za koji svaki od njih može postojati.«¹⁵⁴

Naime, gotovo sve neegološke teorije zapadaju u iste probleme na koje je naišao i sâm Husserl u *Logičkim istraživanjima*: objašnjenje evidencije »Ja jesam«, odnosa jedinstva svijesti i Ja samosvijesti, zahvaćanje cjeline struje svijesti, samoreferencije, pitanje kako se svijest identificira sa svojim konstituiranim objektom i dr. Ipak, veliki je doprinos ovih filozofa to što, odbacujući eksplicitno Ja, ostavljaju prostora za pred-refleksivnu samosvijest, nešto što manjka Husserlovu projektu. Tako, primjerice, Merleau-Ponty napominje:

»U korijenu svih naših iskustava i svih naših refleksija, nalazimo, dakle, bitak koji neposredno prepoznaje sebe [...] Svijest o sebi [tj. samosvijest] je sam bitak duha u djelovanju. Potrebno je da sam akt kojim sam nečega svjestan bude uhvaćen u trenutku kada se ispunjava, bez čega bi se prekinuo.«¹⁵⁵

Za Husserla dodatni problem predstavlja i pitanje samokonstitucije čistog Ja. Ako se sve što je u svijesti mora na neki način konstituirati, kakva je onda »priroda« čistog Ja kao transcendencije unutar sfere imanencije? Na ovaj je problem djelomično ukazano u poglavlju o čistom Ja kao osnovi osobnog, a posljedično i na odnos Ja kao agensa i pasivne geneze, kao i čistog Ja i unutrašnje vremenske svijesti.

S druge strane, čak će i Eugen Fink, Husserlov neposredni sljedbenik, imati problem s objašnjavanjem uloge Ja u transcendentalnoj subjektivnosti. Fink će, stoga, postulirati ideju o identitetu tri Ja: (I) empirijsko Ja, ono od kojeg fenomenološka *epoché* polazi, (II) transcendentalno-konstituirajući ego, odnosno Ja koje je *de facto* anonimno, i (III) transcendentalno-fenomenologizirajuće Ja, tj. Ja nezainteresiranog promatrača.¹⁵⁶ Fink će tako na jednom mjestu zapisati sljedeće:

»Međutim, ovaj promatrač ne nastaje prvo putem *epoché*, već je samo *oslobođen* pokrivača ljudskog bića [njem. *verhüllenden Verkleidung des Menschseins*].«¹⁵⁷

Tome će na jednom drugom mjestu dodati:

»... promatrač je samo *funkcionalni eksponent* [njem. *funktionelle Exponent*] transcendentalnog [svijet-]konstituirajućeg života, eksponent koji, naravno, sam ne vrši [svijet-]konstituirajuću radnju, već upravo svojom *transcendentalnom različitošću* [njem. *transzendente Andersartigkeit*] čini samosvijest (postajanje-za-sebe [njem. *Fürsichwerden*]) moguću za [ovu] konstituirajuću subjektivnost.«¹⁵⁸

Posljedice su takva razmišljanja da je aktualno, čisto, samosvjesno Ja prisutno u prirodi kao u konkretnom egu, kao agens i svojevrsni »svjedok« transcendentalne subjektivnosti. Ono ne konstituira ništa (pasivnom genezom), ali predstavlja filozofovo Ja kao agensa fenomenološke redukcije.

Pitanje čistog Ja ostaje otvoreno i danas, posebno u (I) pojmu minimalnog pred-refleksivnog sebstva Dana Zahavija, (II) kritici pred-refleksivnog sebstva Joséa Luisa Bermúdeza, Thomasa Metzingera i Huberta L. Dreyfusa, (III) teoriji otjelotvorene svijesti [engl. *embodied*], (IV) teoriji neposredne samosvijesti, (V) teoriji doživljaja vlasništva mentalnih stanja [engl. *mineness*], (VI) teoriji narativnog sebstva Daniela C. Dennetta,¹⁵⁹ a također igra važnu ulogu i u teorijama samoidentiteta, identiteta, individuacije i osobnosti.

4. Zaključak: subjektivnost subjekta

Idejom čistog Ja formulira se jedna kompleksna fenomenološka egologija i prijelaz s neegološkog gledišta *Logičkih istraživanja* na egološku fenomenologiju, čime je predstavljen drugi korak u evoluciji Husserlova pojma Ja. Ovaj je rad imao za zadatak prikazati upravo ovu fazu razvoja Husserlove egologije, kao i karakteristike čistog Ja shvaćenog na način transcendencije u imanenciji. Nakon nemogućnosti reduciranja, prikazano Ja, prisutno aktualno i inaktualno, kao numerički identično, ispostavilo se kao neeliminativni i ireducibilni subjekt iskustva sa svojim aspektima: Ja-polom, Ja-supstratom, izvorom Ja-zraka, Ja-agensom, subjektom sveobuhvatne sinteze, načelom askripcije, sinkronim i dijakronim identitetom i jedinstvom te načelom formalne individuacije. Međutim, ova analiza nije obuhvatila sve aspekte, daleko je od toga da se može smatrati dovršenom, jer fenomenološka egologija predstavlja nepresušan izvor interpretacija i reinterpetacija. Primjerice, neki od problema na koje nije odgovoreno predstavljaju odnos čistog Ja i unutrašnje vremenske svijesti, konstitucije samog čistog Ja, njegov *nunc stans* karakter žive sadašnjosti, dualni aspekt Ja kao subjekta i kao objekta, neposredno zahvaćanje Ja pred-refleksivne svijesti, odnos Ja kao agensa i Ja-strukture svijesti i perspektive Prvog lica. Tako formulirano čisto Ja bit će inkorporirano u kasnije koncepte transcendentalnog ega, konkretnog i *eidos* ega, nezainteresiranog promatrača, Ja-cijepanja, fenomenologizirajućeg Ja i Pra-Ja, kao i koncepte transcendentalne intersubjektivnosti.

Mnogi će Husserlovi nasljednici kritizirati ovaj egološki prijelaz (svatko na svoj način). Umjesto toga, veliki će broj njih inzistirati na neegološkom karakteru čiste svijesti i fenomenologije. Ipak, nijedna od neegoloških teorija neće uspjeti ponuditi adekvatna i jednoglasna rješenja za probleme s kojima se i sâm Husserl susretao. Tako je debata o odnosu Ja i svijesti, odnosno između egoloških i neegoloških teorija, aktualna i danas – u suvremenoj filozofiji svijesti.

Ja je srž problematike formalne subjektivnosti subjekta jer se o njoj ni ne može govoriti ako subjekt »nema sebe«, odnosno ako samom sebi ne može reći: »Ja«.

154

A. Schütz, »Scheler's Theory of Intersubjectivity and the General Thesis of the Alter Ego«, str. 339.

155

M. Merleau-Ponty, *Fenomenologija percepcije*, str. 428.

156

Vidi: Eugen Fink, *Sixth Cartesian Meditation. The Idea of a Transcendental Theory of Method*, Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis 1995., str. 39 i dalje. Vidi: Eugen Fink, »The Phenomenological Philosophy of Edmund Husserl and Contemporary Criticism«, u: Rudolf Bernet, Donn Welton, Gina Zavota (ur.), *Edmund Husserl. Critical Assessments of Leading Philosophers*, sv. I, Routledge, London – New York 2005., str. 177–241.

157

Usp. E. Fink, *Sixth Cartesian Meditation*, str. 40.

158

Ibid.

159

Vidi: Stefano Vincini, Shaun Gallagher, »The Phenomenology of Egoic and Nonegoic Consciousness«, u: Kirk W. Brown, Mark R. Leary (ur.), *The Oxford Handbook of Hypo-egoic Phenomena*, Oxford University Press, New York 2016., str. 31–46, doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199328079.013.3>.

Andrija Jurić

Husserl's Notion of the Pure I

The Transition from Nonegological to Egological Phenomenology

Abstract

The author analyses the second phase of the development of Husserl's phenomenological egology and the transition from nonegological to egological phenomenology. Accepting the necessity of the pure I as a phenomenological residue of the transcendental epoché, a non-constituted transcendence in immanence and the source of the evidence of the 'I am', it is analysed in its main aspects – such as, among others, the I-pole and I-substrate of habitualities – and in its traits and roles it plays in the stream of lived experiences of pure consciousness. Thus formulated, pure I will be incorporated into the late concepts of transcendental ego and transcendental intersubjectivity. The shortcomings of such an egological conception of consciousness will also be examined, to which the nonegological theories of Husserl's followers will not offer an adequate solution, making the debate of the egological character of consciousness present also in contemporary philosophy.

Keywords

pure I, I-pole, I-substrate, subject, phenomenology, egology